

Kecskemét város társadalma az 1944. október 31-i "felszabadítást" követően¹

I. Bevezetés

„Hiszünk e város feltámadásában is... a földjein, melyeken átviharzott a háború, tegnap már meleg nap süttött...”² E reményteljes szavakkal köszöntötte a Kecskeméti Közgyűlést és résztvevőit Tóth László polgármester, 1945. február 11-én. A várost 1944. október 31-én „szabadították fel” a szovjet seregek a németek alól, s ezzel Kecskemét történelmében is egy új korszak köszöntött be. Hamar kiderült, hogy az oroszoktól remélt megváltás koránt sem jött el, s csak egy újabb megszálló sereg rendezkedett be a városba, s az egész országba. A szovjetek az itt töltött négy és fél évtized alatt borzalmas sebeket ejtettek a magyar társadalmon, ezért Magyarország történelmének egy fontos, ám gyötrelmes időszakáról beszélünk. Az alföldi város lakói kezdetben tisztelettel tekintettek az oroszokra, akik elbuktatták a náci birodalmat és vezetőjüket, s akik végigvonulva Magyarországon kiűzték azokat onnan. Erről számos forrás tanúskodik, melyek egy része őszintén köszönti a szovjeteket a város területén, a későbbiek azonban csak a kényszer hatására vélekednek így. Az, hogy az oroszok tulajdonképpen segítettek-e nekünk, vagy még rosszabbul is jártunk, ma sem egyértelmű. Valószínűsíthető, hogy országunk ezzel csak a németektől való megszabadítás, de az oroszok általi megszállás helyzetébe került. Maga a fogalom, hogy miként értelmezzük, szintén nem tisztázott, s rendkívül nehéz is egyértelműen meghatározni, erre nem is tennék kísérletet.

Kecskemét városa számomra azért fontos, mert ott nőttem fel. Ott töltöttem életem meghatározó részét, oda jártam iskolába, ott szocializálódtam, s a mai napig ez a város a valódi otthonom. A történelem szeretetének meghatározó mivolta már akkor is megjelent, amikor fiatalabb koromban sokszor szemléltem a különböző, még megmaradt laktanyákat. Nem tudtam, milyen szerepük van ezeknek a romos, nem túl impozáns épületeknek, de azt sejtettem, hogy egykor fontos színhelyek lehettek, különben miért maradtak volna fenn a sok modern épület között. Tulajdonképpen nem olyan rég jöttem rá, hogy sok mindent nem tudok Kecskemét világháborús történelméről, s ez adta meg a kellő impulzust a kutatás iránt. Bár valójában nem ez a fő kutatási területem és a disszertációm majdani témája, a helyi kötődés és a régóta meglévő kíváncsiság arra sarkallt, hogy korlátozottan, a teljesség igénye nélkül, bizonyos források tükrében mutassam be a városnak ezen időszakát. A másik fő ok, amiért e téma mellett döntöttem az, hogy tulajdonképpen rendkívül szegényes a Kecskemét 20. századi történelmét feldolgozó és bemutató szakirodalmak száma. Így a kevés meglévő mű és az általam kiválasztott írások tükrében próbálok átfogó képet adni a városnak ezen két évről. Természetesen nem kívánok szakértőnek tünni a témában, s kutatásom sem tekinthető a legalaposabb vizsgálatnak. Céлом inkább az, hogy felhívjam a figyelmet e téma elhanyagoltságát illetően, továbbá megmutassam, hogy a város életében mekkora törést okozott a teljes kiürítés, majd az orosz katonák jelenléte, melynek forrásai jórészt megmaradtak.

Tanulmányom megírásakor érdekes forrásnak bizonyult három fő dokumentumgyűjtemény, melyek szelektált könyvtári, levéltári és sajtóforrásokból tevődnek össze. Az első Iványosi-Szabó Tibor: Dokumentumok Kecskemét történetéből I. 1944-1945 című gyűjtése, a másik Bálintné Mikes Katalin és Szabó Sándor által közösen szerkesztett: Így kezdődött – Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből 1944-1945 című

¹A kutatás a TÁMOP-4.2.1.D-15/1/KONV-2015-0013 "Kutatás, Innováció, Együttműködések – Társadalmi innováció és kutatási hálózatok együttműködésének erősítése" című projekt keretein belül valósult meg.

²BKML XV. 6. 1944-1945-ös jegyzőkönyvek, 1945. évi február 11-i közgyűlés jegyzőkönyvéből

kiadványa, valamint Bozóki József és Bálintné Mikes Katalin: A felszabadult Kecskemét két kötetes műve, melyekből az első 1944-1945-öt, a második pedig 1946-ot mutatja be. Ezeket a műveket írásomban részletesebben ismertetem. Emellett nagy segítség volt Rigó Róbert 2011-es, Elitváltás Kecskeméten (1938-1948) címen megírt doktori értekezése, illetve tanulmányai, melyek ezen időszakot dolgozzák fel. Disszertációjának jelentőségét már az a tény is hangsúlyozza, hogy talán ez az első komplex és alapos feltárása Kecskemét 20. századi történelmét illetően. Továbbá felhasználtam a Bács-Kiskun Megyei Levéltárban őrzött néhány jegyzőkönyvet, hírlapot, újságot, melyek főként mikrofilm formájában tekinthetők meg. Elöljáróban hadd jegyezzem meg, hogy a tanulmány során számos idézetet fogok felhasználni, főként az újbóli megszállást követő válság bemutatására. Úgy vélem, ezek a maguk valójában sokkal jobban érzékeltetik és szemléltetik az időszak félelmeit, nehézségeit. Emellett az írás folyamán következetesen használom a felszabadítás szót idézőjelben, mivel az általam felhasznált források többsége is ezen kifejezést alkalmazza, ám ezt ma már tudjuk, hogy valójában sosem volt valós felszabadítás.

II. „Sem magasság, sem mélység nem rettent” – Kecskemét rövid története és 20. századi társadalma

Kecskemét városa a történelemben elfoglalt szerepét főképp Duna-Tisza közti elhelyezkedésének köszönheti. 1950. január 1-ig Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye részeként létezett, ám 1949-ben a 4343/1949. (XII. 14.) Mt. számú rendelet értelmében létrehozott Bács-Kiskun megye megyeszékhelye lett Kecskemét.³ Az alföldi nagyváros ma is jelentős, amit részben dinamikus fejlődésének, fejlesztéseinek köszönhet. Csak néhányat hadd említsek meg ezek közül. 2014 októbere környékén kezdték el a régi Városi Mozi épületének felújítását, mely eredetileg 1914-ben épült, 1990-ben bezárt és azóta a rendkívül impozáns, antik hangulatú épület kihasználatlanul állt.⁴ Újbóli megnyitásával egy új kulturális színteret adtak a városnak, egy műemlékileg is jelentős épületben. Emellett a város, saját fejlődésének jegyében, nem rég adta be jelentkezését a 2018-as, Európa Ifjúsági Fővárosa címre. Kiemelkedő, hogy a megyei kórháznak egy teljesen új, modern és jól felszerelt szárnyat építettek, s az Izsáki úton lévő régi kórházi épületeket – melyek szintén a szovjet kor maradványai - oda költöztették át. Ezáltal egy komplex kórházi egység jött létre, nem is beszélve arról, hogy a régi helyén a helyi főiskola új létesítményeit építik fel, hogy aztán az is egy összefüggő campusként adjon otthont a felsőoktatási intézmény karainak és tanszékeinek.

A fejezet címeként választott idézet némi magyarázatra szorul. A bibliai citátum a város mottója. 1890-ben, mikor Lechner Ödön és Pártos Gyula beadták tervüket a városháza felállításának pályázatára, ezt egyfajta jelmondatként választották meg, mely alapján az 1900-as évek elején felépült esztétikus és méltán híres épület ma is gyönyörű ékköve a városnak, nem beszélve híres harangjátékáról. Kecskemét történelme során leginkább mezővárosi jellegéről és kereskedelmi szerepéről volt ismeretes, melyet elhelyezkedése is elősegített. Első írásos említése 1353-ból való, egy I. Lajos Király által írt oklevélben „Kechkmeth” formában említik. Első hivatalos pecsétje is ekkorra datálható. Már ebben az időben is fontos közlekedési gócpont volt, a vámszedés szempontjából is.⁵ Nem sokkal később, 1368-ban királyi mezővárosként, oppidumként szerepel a forrásokban. A 15. századi írásokban pedig már civitasként jegyezték fel, s a jelentős piacközponttá vált Kecskemétről számos forrás bizonyítja, hogy már a török idők előtt fontos városként tartották számon.⁶ A város lakossága már ekkoriban is 1500 fő környékén mozgott, ami azt jelentette, hogy kétszer olyan népes

³Tóth László: Bács-Kiskun megyei utak. KPM Kecskeméti Közüti Igazgatóság, Kecskemét, 1977. 7.

⁴Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere a „hiányérzet emlékművének” nevezte.

⁵Tóth László: Bács-Kiskun megyei utak. KPM Kecskeméti Közüti Igazgatóság, 1977. 13.

⁶Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011: 19.

volt, mint más korabeli mezővárosok. A török idők nem hagytak rajta olyan pusztító nyomokat, mint más nagy település esetében. A későbbiekben azonban sorra jöttek a különböző felkelések és szabadságharcok, amelyek alkalmával legtöbbször „átjáró házként” működött a város, 1707 áprilisában pedig a bácskai rákok feldúlása igen nagy károkat okozott.⁷ Mária Terézia uralkodása alatt két alkalommal – 1744, 1746 – az országos és heti vásárok tartásának jogával ruházta fel Kecskemétet. Az 1700-as évek sajátossága volt továbbá a város egyre nagyobb mértékű tanyásodása, melyek száma a század végére igen kiemelkedő lett, s ez a jelleg még a 20. század folyamán is meghatározó, látni fogjuk ezt az 1944-es események kapcsán is. A 18-19. század fordulójának egyik sorscsapása a két alkalommal kitört tűzvész, mely nagy pusztítást végzett az épületekben és azok számában.⁸ Ezt követően a helyzet javulni kezdett; középítkezésekbe fogtak, megindult a kulturális élet, mely főképp a színházi élet kialakulásában volt megfigyelhető. A közigazgatásban is változások történtek, aminek következtében a választásokat már nem az egész lakosság, hanem egy 100 tagú képviselőtestület gyakorolta.⁹ A 19. század közepén a fejlődés továbbfolytatódott, kiépült a vasúti hálózat, s 1853-ban megnyitották a Budapest és Kecskemét közti vonalat, egy évre rá pedig már a Szegedig tartó sávot is. Ez a város domináns kereskedelmi szerepének tükrében nagy előrelépést jelentett, például a gyümölcsszállítás esetében. Részben ennek köszönhetően élénkült meg az érdeklődés a finom kecskeméti gyümölcsök iránt. 1870-ben a város a XLII. tc. VII. fejezet 88 §.-a értelmében törvényhatósági jogú városi címet kapott, ami által Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyétől függetlenedni tudott.¹⁰ A lakosság száma ekkorra már 41 ezer fő fölé növekedett. Ezzel párhuzamosan a kertgazdálkodás erősödésével és a szőlőtermesztés egyre nagyobb jelentőségével a mezőgazdaság is a fejlődés útján haladt, mely a gyümölcs- és szőlőtermesztésre épülve, a helyi ipar központi bázisa lett. A konzervgyáiról ma is ismert Kecskemét első gyára 1900-ban épült és indult be, és igen hamar nyereségesnek bizonyult. Emellett a kulturális szféra építkezései is ekkoriban lettek egyre jelentősebbek; 1893-94-ben a Városháza, 1902-1903-ban a Cifrapalota, 1909-ben a művésztelep épült meg, csak hogy néhányat említsek. A 20. század folyamán viszont már különböző csapások érték a várost. 1911-ben szörnyű földrengés végzett pusztítást, majd az első világháború borzalmi és az annak végén kitörő éhínség, a román megszállás és fosztogatások és hát a későbbiekben, a második világháború harcai, pusztításai, és megszállói.

A város társadalmának jelentős része 1930-ra már jórészt mezőgazdasággal foglalkozott, s a foglalkoztatási ágakban elfoglalt arányuk is ebben az évben volt a legmagasabb, 58,3%-os. Ehhez képest keveset csökkent 1941-ig, viszont 1949-re már 45%-ra esett vissza.¹¹ Ezen évek során Kecskemét a negyedik legnépesebb város volt hazánkban, mindaddig, míg 1950-ben külső kerületeit el nem csatolták, s ez által visszacsúszott a 9. helyre - hiszen az ott élők aránya meglehetősen nagy volt - ennek következtében a korábbi 93 ezer ha területből 26 ezer ha lett.¹² 1930-ban a lakosság száma 79 467 fő volt, 1949-ben pedig több mint 88 ezer, 1960-ban viszont már csak 66 842 volt. Az 1950-es évektől a város népességének növekedése dinamikus volt, és ha ezt országos viszonylatban nézzük, akkor kiemelkedő is. Amíg a kecskemétiiek száma 1949-től 1960-ig több mint 22 ezer fővel nőtt (66 ezerről 88 ezerre), addig Magyarország össznépessége ugyanezen időszak alatt 9,2 milliőről 9,9 millióra

⁷ Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. In.: Borovszky Samu Szerk.: Magyarország vármegyéi és városai. 335.

⁸ Egyszer 1794-ben a sövénykémény kigyulladás miatt, majd 1818-ban a görög temetőnél keletkezett tűz.

Mindkét alkalommal több 100 épület pusztult el. Uo. 336.

⁹ Tagjai közt volt többek közt Katona József is, főügyészi szerepben. Uo. 337.

¹⁰ A törvényt olvasható itt: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5448>

¹¹ Rigó Róbert: Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). In: Forrás 12. (2005). 79.

¹² Rigó Róbert: Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). In: Forrás 02. (2005). 77.

emelkedett fel.¹³ Igen sok terület vált ki Kecskemétből, például Lakitelek, Nyárlőrinc, Ágasegyháza, Városföld, Ballószög, Hetényegyháza – összesítve 70%-os területcsökkenésről beszélhetünk. Utóbbi kettő már csak azért is kiemelendő, mert közvetlen a városhoz tartozó részokről beszélünk, melyek szerves részeit képezik Kecskemét életének. Hetényegyháza egyébként ma már Kecskemét-Hetényegyházaként nevezendő, az 1981-es visszacsatolást követően. Az ismertetésben nem számítom azt az időszakot, amikor 1944 októberében a város teljesen kiürítették, mivel utána nagyon lassan tért vissza a lakosság és emelkedett fel újra a népesség száma. Ez majd egy későbbi fejezet részét képezi.

A kereskedelemben ekkor már kiemelkedő szerepet betöltő Kecskemét, kiváló minőségű gyümölcssei által, még a nagy gazdasági válság időszakában sem rengett meg, exportja pedig még nőtt is az 1930-as évek legelején. Sőt, hogy tovább fokozzam, az ország a gyümölcsexportból származó bevételeinek felét is a városnak köszönheti. Fontos azonban, hogy az ezekkel foglalkozó cégek a helyi zsidó kereskedő réteg irányítása alatt működtek. Márkus István Nagykorösről írt szociográfiájában így fogalmazott: „*Ebben a város körüli szőlős-gyümölcsös-kapás övezetben leljük meg a XX. század nagy felvirágzásának történelmi magyarázatát.*”¹⁴ Természetesen e tekintetben jelentős törést jelentett a második világháborús időszak, hisz a főképp zsidó kereskedők kezében lévő üzletek a deportálások következtében tönkrementek. Az 1945-ös földreform csaknem az egész ország képében változást hozott. Nem volt ez alól kivétel Kecskemét sem, bár itt a területeknek „csak” 27%-át érintette a rendelkezés, ám még így is, „*egy év alatt 1900 ha szőlő pusztult ki.*”¹⁵ Másik oldalról viszont pont ennek következtében költözött ki jelentős számú lakosság a várost körülvevő tanyákra, így, a külterületen élőknek köszönhetően, a népesség száma folyamatosan felfelé tendált. Ez a növekedés 1950 után is folytatódott, amikor a várost Bács-Kiskun megye megyeszékhelyévé tették meg, s ez számos új lakót vonzott be az alföldi nagyvárosba. Az 1960-as évektől - a város iparának fejlődése által - a szocialista rendszer időszakában sem hanyatlott, hisz megyeszékhelyi státuszának köszönhetően sok forrás, támogatás és fejlesztési terv erre a területre koncentrált. Emellett egyre több nehézipari munkahely született, így az élelmiszeripari dolgozók száma csökkent. Ennek oka, hogy a főváros vállalatai gyáregységeket telepítettek a városba, ami jelentős mennyiségű munkaerőt igényelt. Mindennek konklúziója, hogy a mezőgazdaság domináns szerepét így az ipar váltotta fel, ami meghatározó változás volt a város életében. A népesség növekedése továbbra is folytatódott, s végig a 20. század folyamán kiemelkedő volt. Ebben azonban a külterületen lakók számának permanens növekedése rendkívül nagy szerepet játszott.

Felekezeti szempontból a 20. század második feléből nincs adat, hisz „*a népesség felekezetek közötti megoszlására 1949-et követően csak a 2001-es népszámlálás során kérdeztek rá, így a köztes 52 év felekezeti viszonyaira csak következtetni tudunk.*”¹⁶ Az viszont tény, hogy a városban már a 19. század eleje óta uralkodó volt a római katolikus vallás, s így van ez ma is. Emellett viszonylag magas, néhány ezer főt számláló zsidó lakossággal rendelkezett, akik a vállalkozói szférát illetően meghatározó szereplők voltak. Ők inkább a város belterületre koncentráltan telepedtek le, míg a katolikus lakosságra inkább ellenkezője volt jellemző, ám utóbbiak aránya jóval nagyobb volt, és ez a meghatározó ma is. A második világháború borzalmait követően a zsidó lakosság szinte teljesen eltűnt, ma sem igazán tudni, hogy van-e még izraelita felekezetű a városban. Egykori zsinagógájuk ma is áll,

¹³Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 469.

¹⁴Márkus István: Nagykorös. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979. 70-71. A könyv Nagykorösről és annak környező városairól és mezőgazdasági területről készített kutatást 1973-ban.

¹⁵Rigó Róbert: Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). In: Forrás 12. (2005). 79.

¹⁶Rigó Róbert: Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). In: Forrás 12. (2005). 83.

Tudomány és Technika Háza-ként (TEKA-ként) működik, ahol leginkább kulturális programokat szerveznek. A 20. században tehát jócskán megváltozott Kecskemét társadalmi szerkezete, foglalkoztatottsági és felekezeti megoszlása, s az 1944-es évet követően a legalapvetőbb jellemző a lakosságra nézve a válság és a félelem lett.

III. Historiográfiai áttekintés Kecskemét 20. századi történelméről

Említettem korábban, hogy a város ezen időszaka – s alapvetően 20. századi történelmének jelentős része – eléggé kiaknázatlan terület. Kevés kutatás készült az időszak helytörténetéről, s így tulajdonképpen néhány íráson kívül a szakirodalom elég szegényes; valójában „*Kecskemét XX. századi történetéről csak mozaik darabjaink vannak...*”¹⁷ A sokat idézett Rigó Róbert azonban 2011-ben megszületett disszertációja valamelyest e hiányt pótolja. *Elitváltások Kecskeméten, (1938-1948)* című doktori értekezése egy társadalomtörténeti vizsgálat, mely alaposan feltárja a város 20. századi eseményeit is, többek közt, magát a német, majd szovjet megszállás időszakát is.¹⁸ A könyv rendkívül alapos és nagy ívű kutatás eredményeként született meg. Rigó ezen kívül több jelentős tanulmányt is megírt a témát illetően, melyek szintén jól felhasználható források. Ezen kívül három írást szeretnék kiemelni.

Valójában mindhárom irodalom egy-egy dokumentumgyűjtemény. Az első Iványosi-Szabó Tibor: *Dokumentumok Kecskemét történetéből I., 1944. október 31. – 1945. május 8.* című, 1975-ben összeállított munkája. Iványosi 1933-as születésű történész, levéltáros, 2002 óta a MTA doktora, valamint 2003 óta a város díszpolgára. Gyűjtését „*népi demokratikus fejlődésünk eredményeit bemutató legfontosabb dokumentumok*”¹⁹ szellemében végezte, főképp a Bács-Kiskun megyei Levéltár, a Katona József Múzeum, a Pest megyei Levéltár, és a megyei Pártarchívum állományát dolgozta fel, megjelenítve a címben jelölt időpontok közti iratokat. Nagy érdeme, hogy mindegyik dokumentumnál pontosan megjelölte azok fellelhetőségét, így jó alapot és segítséget nyújt a levéltári kutatásokat illetően. Azt is jelöli, hogy az eredeti gépelt, vagy tintával írott, és hogy milyen bélyegzők találhatók rajta. Emellett egyes, fontosabbnak vélt dokumentumot fotó formájában a könyv végén található mellékletben jelenítette meg. A szerző a mű kezdőidőpontjának a város (újra) megszállásának dátumát, zárónak pedig a háború európai szinten is legvégét jelző időpontot választotta, amikor Németország kapitulált, s ezzel ténylegesen véget ért a világháború. Létrejöttének dátumából azonban már sejthetjük, hogy a benne rejlő 156 irat nem teljes valójában mutatja be ezt az időszakot. Miután mindet, egyesével végigtanulmányoztam, az a benyomásom támadt, hogy, ha nem ismerném a történelem ezen időszakát, valószínűleg azt hihetném, hogy a város lakossága és az ott állomásozó szovjet katonák tulajdonképpen konfrontációk nélkül éltek egymás mellett. Voltaképpen nagyon minimális azon iratok száma, melyet sejtetik az akkori valós helyzetet; a félelmet, a közbiztonság hiányát, a talpra állás nehézségeit, az átszervezések következtében kialakuló új struktúrát és a város vezetésének erőteljes aggodalmát az oroszokkal szemben. Feltűnő többségben vannak benne a kerületi vezetők jelentései, a polgármesteri és polgármesternek tett jelentések, illetve a jegyzőkönyvek. Ezek mellett számos korabeli újság cikkeit mutatja be, megtalálhatók a háborús károkat bemutató állapotjelentések, felhívások és megrovások. A legelső közlés egy polgármesteri felhívás a lakossághoz 1944 novemberében, s a kötetet egy 1945. május 8-i jegyzőkönyvvel fejezi be, ami után még néhány szeptemberi irattal zárja le. A műben a bevezetésen és a gyűjtött

¹⁷Rigó Róbert: *Elitváltások Kecskeméten (1938-1948)*, Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 13.

¹⁸A könyv formában való megjelenés után Gyáni Gábor, 2015. januári recenziójában, (mely a Forrás folyóiratban jelent meg) igen pozitívan értékelte az írást, s hiánypótló jellegét is hangsúlyozta.

¹⁹Iványosi-Szabó Tibor: *Dokumentumok Kecskemét történetéből I. 1944-1945.* Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1975. 5.

forrásanyag helyi megjelölésén kívül nincsen semmilyen plusz adalék, nyilván, ez sem volt véletlen. Am ez mit sem vet vissza a könyv értékéből, hisz áldozatos munkával válogatta a szerző a korszak megismeréséhez szükséges iratanyagot.

A másik hasonló koncepciójú mű, a Bálintné Mikes Katalin és Szabó Sándor által összeállított: *Így kezdődött, dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945* című kötet. Ez valamivel még korábbi, 1971-ben jelent meg, s kizárólag a Bács-Kiskun megyei Levéltár anyagából dolgozott, ám majdnem az egész megye területére kiterjedő vizsgálatot folytattak szerzői. Továbbá alapvető különbség az általuk használt periodizáció, illetve az is, hogy minden részhez külön történelmi bevezetést írtak. Az előzőhöz hasonlóan ez is szigorúan kronológia szerint, betűhűen jeleníti meg az egyes iratokat. Törekedtek arra, hogy a megye legtöbb településének e két évre vonatkozó forrásait megjelenítsék, ám ők maguk is megjegyzik az elején, hogy ez nem volt lehetséges, mivel egyes helységek fennmaradt iratanyagai használhatatlanok és/vagy érdektelenek voltak.²⁰ Ezen felül maga az írás erénye, hogy ebben már itt-ott kiemelkednek a szovjetek által „uralt” időszak viszontagságai. Három részből épül fel a könyv, az első a felszabadulás előtti időszak²¹ a második a felszabadulástól 1945. január 16-ig terjedő periódus, a harmadik pedig január 16-tól 1945. augusztus 24-ig tartó időt öleli fel. Ezek rövid történelmi áttekintését már a könyv elején megteszi, viszonylag röviden. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon miért így osztotta fel a bemutatott időszakot. Az első, a felszabadulás előtti időszak egyértelmű, a második világháború német megszállásának időszakát mutatja be a Vörös Hadsereg Kecskemétre érkezéséig. A második a „felszabadítástól” a 1945. január 16-ig tart, mely időpont „azért lényeges, mert ekkor találjuk iratainkban az első nyomát az Ideiglenes Nemzeti Kormány intézkedéseinek, vagyis ekkor érkezett meg a Magyar Közlöny 1. száma, és az addigi helyi kezdeményezéseket felváltotta a központi irányítás.”²² Az innentől augusztus 24-ig terjedő periódust pedig az államrend és az államigazgatás helyreállításának, az élet stabilizálódásának koraként jelölik meg a szerzők.²³ Az iratok bemutatása azonos koncepcióval és formátummal történik. A legelső közölt dokumentum 1944. augusztus 24-i, a legutolsó pedig 1945. augusztus 24-i. Tehát, nagyon következetesen, egy egész év válogatott forrásanyagát jeleníti meg.

A harmadik fontos, választott kötet a Bozóki József és Bálintné Mikes Katalin által összeállított: *A felszabadult Kecskemét 1944-1945-ben* című könyv, amely 1984-ben jelent meg. Alapvető különbség, hogy ennek forrásait a szerzők kizárólag újságokból gyűjtötték össze, az 1944. október 9. és 1945. december 31. közti időszakot illetően, ám az 1944 és 1980. december 31. között megjelent sajtó íásaiból válogatva. Nagy hangsúlyt fektettek a katonai és politikai események mellett a társadalom különböző szegmenseinek helyzetére is, a napi ellátási gondoktól kezdve, a sport eseményeken át az iskolai életig. Formailag ez a mű mondható a legszegényebbnek. Sehol egy kép, sehol egy plusz információ, csak az egy-egy oldalba belezsúfolt 7-8 cikk, melyek apró, sok helyen elmosódott betűi igen nehezen olvashatók, alatta rövidítéssel megjelölve, hogy melyik lapban, mikor jelent meg. Véletlen sem akarom alábecsülni, hisz hatalmas mennyiségű sajtóanyag áttekintése kellett hozzá, de nagy segítséget nyújtottak volna azzal az olvasóknak, ha kissé tematizálják a forrásokat.

Hozzá kell tennem, hogy természetesen ezek az írások nem használhatóak kizárólagos forrásokként, ugyanis keletkezési idejükből adódóan csak szűk körű iratok közlésére adtak

²⁰ Megfigyeléseim szerint a Baja és Kecskemét városát illető iratok dominálnak a kötetbe.

²¹ 1941. június 27-vel kezd, amikor Bárdossy László miniszterelnök bejelenti a „Parlamentben, hogy Magyarország hadi állapotban lévőnek tekinti magát a Szovjetunióval”, s amely „... lépéssel hazánkat a végpusztulás szélére sodorta.”

Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor, Bács-Kiskun Megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 11.

²² Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor, Bács-Kiskun Megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 5.

²³ A záró dátum - augusztus 24 - nem jelöl különösebben fontos történelmi eseményt.

lehetőséget. Nagy előnyük viszont, hogy a bennük megjelentetett írások többsége ma is fellelhető, s a kutatáshoz, az iratok feltárásához jó alapot képeznek. Meg kell említenem mindemellett Kovács Bálintot, aki 1910-ben, Iváncsán született és 1942-1957 között a város református lelkésze volt. A *kecskeméti szolgálat évei* című, 2006-ban megjelent visszaemlékezésében az ezen időszak alatt átélteket eleveníti fel. Kovács Bálinttal egyébként Rigó Róbert 2008-ban készített interjút, amiben többek közt a nyilas mozgalom kecskeméti megjelenéséről, Molnár Erikéről, a város kiürítéséről, a szovjet megszállásról beszélgettek. A lelkész úr 2009-ben, 99. életévében hunyt el. Továbbá nem szabad megfeledkezni Kenyeres Dénesről és Heltai Nándorról sem. Előbbi 1942-es születésű hadtörténész, akinek például *Kecskemét Helyőrség története, 1848-2004* című könyvében a kecskeméti laktanyákról és a várost megszállt katonai csapatokról is ír. Heltai Nándor 1930-as születésű újságíró, szerkesztő és helytörténész, a *Kecskeméti Műsor* és a *Petőfi Népe* szerkesztője volt, a *Kecskeméti Lapokban* pedig számos alkalommal publikált a helytörténet témakörében, illetve önálló köteteket is megjelentetett.²⁴

IV. Az 1944-1945-ös év Kecskeméten

IV./1. A város kiürítése és a harcok kezdete

A társadalomnak a szovjetek „felszabadítását”, s beletelepülését követően egy történelmi mélypontról kellett újraépítkeznie. Sokan Mohácshoz, vagy a Muhi csatához hasonlították a korabeli helyzetet és állapotokat, valaki még annál is mélyebb gödörnek látta az ország helyzetét. Az biztos, hogy a szovjetekkel egy új korszak köszöntött ránk, egy teljesen más élet volt sarjadóban. *„A magyar társadalom 1944-45-ben az ország területére behatoló szovjet csapatok képében találkozott először az eljövendő rendszer valóságával. A megszállók garázdálkodása valóságos nemzeti sokkot jelentett, s ugyanígy kulturális sokkal ért fel a szovjet rendszer bevezetésének időszaka. Az emberek többsége (nem ok nélkül, de nem éppen differenciáltan) a szovjet megszállást, vagy egyszerűbben: a szovjeteket okolta a tömegterrorért,... minden megaláztatásért és nyomorúságért.”*²⁵ Magyarország 1944 őszétől való hadszíntérre válását súlyos események követték. Kecskemétet és környékét 1944 októberében érték el a szovjet csapatok, hogy „felszabadítsák” azokat a náci német katonák alól. Sztálint 1944 őszén már nyugtalanította a britek esetleges balkáni partraszállása, ezért Budapest mielőbbi elfoglalását szorgalmazta. Október 28-án parancsba adta Malinovszkijnak, hogy 24 órán belül induljon meg Budapest felé, aki először nem akarta ezt megtenni katonai erősítés nélkül, ám Sztálin nem hagyott neki választást. 1944 szeptemberében Vörös János hadművelleti területté nyilvánította az ország keleti felét és elrendelte Erdély, a Tiszántúl valamint az északkeleti rész kiürítését, melyhez egy Kiürítési Kormánybizottságot is létrehozta. A kiürítési választóvonalat a Tisza vonalánál határozták meg. *„A kiürítés első ütemében elszállításra kerültek a hatóságok és egyéb szervek intézeteinek, intézményeinek és üzemeinek berendezései,... készletei, ha azok a visszamaradó lakosság ellátása szempontjából nélkülözhetők voltak; ...a bizalmas iratanyag; a hadiüzemek készárukészlete.”*²⁶ 1944. október 10-én Olchváry István (vezérkari ezredes) kiadta a parancsot, hogy ürítsék ki Kecskemét városát. A katonaköteles férfiakat 10 fős osztagokban kellett hátrairányítani, s mindenkinek legalább 10 napra elegendő élelmiszert kellett magával vinni. A csendőrök és a rendőrök voltak azok, akik legutolsóként hagyhatták el a város területét. A polgári lakosság

²⁴ A kecskeméti Katona József Könyvtár saját honlapján létrehozta a Jeles személyek adattárát, amelyben az említett személyekről is lehet tájékozódni. <http://www.bacstudastar.hu/>

²⁵Rainer M. János: Magyarország a Szovjetunió árnyékában. Előadás a III. Országos Jelenkor-történeti Konferencián, Debrecen, 2000. augusztus 29–31.

²⁶Rigó Róbert: Kecskemét szovjet megszállása. Forrás 4. (2004). 94.

eldönthette, hogy megy, vagy marad. Ugyanezen a napon hajnalban már érkezett az első szovjet támadás, lövöldözések támadtak, s ekkor az ottmaradtok egy része úgy döntött, hogy inkább a menekülés útját választja. Október 19-én a polgármester hirdetményt adott ki a kiürítési parancs hallatán, melyben azt hangoztatta, nincs ok a riadalomra, csak a szükséges intézkedéseket teszik meg, illetve felkészülnek arra, hogy egy esetleges támadás ne érje sokként a várost. Azt hangoztatta, hogy a hadműveleti kormány csak feleslegesen kelti a pánikot a lakosság körében. *„A hirdetmény kifüggesztése... nem azt jelenti, hogy a város közvetlen ellenséges támadás előtt áll, hanem..., hogy a várost ismételten veszélyeztetheti az ellenséges támadás.”*²⁷

Ebben az időben, pontosabban 1938 és 1944. november között Liszka Béla volt a város polgármestere. Jogot végzett, majd részt vett az első világháborúban, 1919-ben pedig belépett a Nemzeti Hadseregbe. 1944-től együttműködött a Gestapoval, október 20-án pedig esküt tett a Szálasi-kormányra. Kovács Bálint elmondása szerint a nyilasok mozgalma Kecskeméten nem volt jelentős, s csak néhány helyi követője volt, de azok közül az egyik pont a polgármester volt.²⁸ A kiürítéskor Nyugatra emigrált a családjával, de felesége és az akkor 18 éves fia 1945-ben visszatértek, őket népbíróság elé állították, s a fiú, György terhelő vallomást tett apjára nézve. Ebben elmondta, hogy *„apám németbarát és erősen antiszemita volt... állandóan a zsidók országromboló, és káros tevékenységeiről próbált meggyőzni.”*²⁹ Azt is bevallotta, hogy a csendőr századossal együtt tervelték ki, hogy a zsidó lakossággal a deportálás előtt leüttetik saját zsinagógájuk kupoláját, melyet a téglagyárban gyülekező zsidókkal vitettek véghez. A merénylet végül csak azért nem sikerült, mert a szerkezet túl masszívnak bizonyult.

A teljes és tényleges kiürítést végül Porkoláb vezérkari őrnagy rendelte el október 23-án egy hét pontból álló parancsban, mi szerint *„a m. kir. kormány elrendelte a polg. lakosságnak a veszélyeztetett területről való teljes kivonását...”*³⁰ Ezt másnap, október 24-én a polgármester egy hirdetmény formájában propagálta a kecskemétieknek. Maga a rendelet nem volt ritka, más városokban is adtak ki erre vonatkozó parancsot, ám sok helyütt nem tartották be. Itt is volt törekvés arra, hogy a határozatot ne teljesítsék; Hajdú Ernő³¹ erre úgy emlékezett vissza, hogy *„...baloldali egyénekből egy bizottság alakult azzal a céllal, hogy a város vezetőségénél odahasson, hogy a város kiürítését ne vigyék keresztül. Más városok is kaptak kiürítési rendeletet, az sehol nem volt úgy végrehajtva, mint Kecskeméten, ahol az oroszok bejövetele után magam tapasztaltam, hogy talán... egyetlen polgári személyt sem lehetett a városban látni...”*³² Kecskeméten tehát komolyan vették, s a lakosságot az állatállománnyal együtt a Dunántúli területekre irányították. Mindenki csak a legszükségesebb dolgokat vihette magával: takarókat, ruhákat, élelmiszert. *„A pánik fokozódott és még azok is, akiknek nem volt félnivalójuk, nekiindultak a teljes bizonytalanságnak. A város fokozatosan elnéptelenedett.”*³³ A lakosság egy része azonban nem ment messzire, csak a várost körülvevő tanyákig és szőlőkig, ahol megbújtak és várták, hogy elüljenek a harcok. Továbbá, az akkori ferences szerzetesrend kolostorában is sokakat rejtettek el, s az ott maradt atyák és nővérek az elnéptelenedett várost bejárva, összeszedték és ellátták a sebesülteket.³⁴ Október 29-én

²⁷ Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 70.

²⁸ Rigó Róbert: A német megszállás, a front átvonulása és az azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel. Forrás 6. (2009). 23.

²⁹ Rigó Róbert: A Kecskeméti Népbíróság néhány ügye. In: Forrás 2. (2010) 67.

³⁰ Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 72.

³¹ Hajdú Ernő 1945-ben a SZDP törvényhatósági bizottságának tagja volt, emellett újságíró.

³² Welther Dániel: A felszabadítás előestéje Kecskeméten. H. n., Kecskemét, 1965. 19.

³³ Rigó Róbert: Kecskemét szovjet megszállása. Forrás 4. (2004). 96.

³⁴ Kálmán Peregrin: Felelemem szavam... Emlékezés Károlyi Bernát ferences szerzetesre.

kiadták a tűzparancsot, s megkezdődtek a csaták Kecskemétről délre, mely során a németek és az ő oldalukon harcoló magyarok a vártnál nagyobb ellenállást tanúsítottak, de az oroszok nem tántorodtak meg, s október 30-án a városba is betörték. A németek alapvető célja volt Kecskemét megtartására, hisz tervük szerint vissza akarták szorítani a szovjet csapatokat a Tisza mögé. Október 31-én délutánra az egész várost elfoglalták és visszafoglalták, „felszabadították” és megszállták a szovjet csapatok. „Október 31-én délelőtt érezhető volt, hogy a harcok közel vannak... Nem sok idő múlva mindnyájan levonultunk a tanyai pincébe, mert most már nemcsak felettünk, de körülöttünk is robbantak aknák, süvöltöttek a golyók... Reggel már egy csoport katona jelent meg és csupán annyi történt, hogy enni kértek, s azonnal mentek Lajosmizse felé.”³⁵

IV/2. A lakosság visszatérésének nehézségei

Az elmenekült kecskemétiiek nagyon lassan, bátortalanul tértek vissza otthonaikba, s ez által a lakosság száma több mint felére csökkent ebben az időben. Ennek szemléltetésére egy jól áttekinthető összefoglalást készített Rigó Róbert, amely jól bemutatja, hogy míg az 1941-es népszámlálás szerint 87.269 fős lakossága volt Kecskemétnek, (amiből egyébként több mint 50 ezer a külterületeken élők száma), addig 1944 decemberében csak 29.073 fő. A novemberi jelentések pedig még csak 800 főt számoltak. A helyzet 1945 márciusára kezdett csak stabilizálódni, amikor már újra 60 ezer fölött volt a népesség, de a korábbi arányokat csak az 1949-es évre érte el. Sima Ferenc újságíró meg is jegyezte a Kecskeméti Lapok 1945. január 18-i számában, hogy „hol a többi, az ártatlan... akiket százszámra préseltek be október végén a Budapestről érkezett autóbuszok... százaiba? Hová lett ez a fegyverrel hajtott halálkaraván?”³⁶ Ugyanis a visszatértek száma még ekkor is kevés volt. Érdemes ehhez hozzátenni, hogy a külterületek tekintetében viszont ugrásszerű növekedés indult meg a visszatelepítést követően.³⁷

A szovjetek berendezkedésének kezdeti időszakában Várady József volt a város polgármestere, mindössze másfél hónapig. Rövid tisztviselői időszaka nem volt véletlen, ugyanis e feladatra való alkalmatlansága hamar megmutatkozott. Nem volt se képzett, se tapasztalt, korábbi pincéri pályafutásának folytatása közben futott bele az elsőként a megérkező szovjet katonákba, akiket a Beretvás szállóban megvendégelt, s orosz döntésre ő lett a város vezetője. Erről több forrás is tanúskodik.³⁸ A helyzet komikusságát csak fokozták felelőtlen, meggondolatlan, egyben nevetséges rendelkezései. Ilyen volt az, hogy kötelezővé tette a hét év feletti gyermekek közmunkáját is, sokszor olyan körülmények között, amik még felnőtt emberek számára is egészségtelenek voltak. 1944. december 10-i hirdetményében azt írja: „minden kecskeméti lakos (7-60 éves), aki a város belterületén és az ehhez kapcsolt kerületekben lakik, tartozik a fennálló általános munkakötelezettség alapján 3 napon belül... jelentkezni.”³⁹ A felhívásban továbbá arról is szó van, hogy a fűtőanyaggal való takarékoskodás végett a lakásokban éjjel és délután két óra közt csak egyetlen egy helyiséget, a konyhát lehet fűteni, délután 2-től éjfélig pedig minden lakás területén, ahány család lakik, annyszor egy helyiséget. S a legabszurdabb, hogy ezen helyiségek hőmérséklete nem haladhatta meg a 18°C-ot, ami, valljuk be, távol áll a melegtől. Ráadásul, aki átlépte a

Magyar Nemzet Online, <http://www.mno.hu/portal/67637>, 2015. október 20.

³⁵ Kovács Bálint: A kecskeméti szolgálat évei 1942-1957. Emmaus Kiadó, Kecskemét, 2006. 24-25.

³⁶ Kecskeméti Lapok: 1945. január 18-i száma

³⁷ Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 84.

³⁸ A felszabadult Kecskemét 1944-1945-ben. Szerk. Bozóki József – Bálintné Mikes Katalin. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1984. 4. A Kecskeméti Hírlapban és Petőfi Népeben egyaránt megjelent cikk azt írja, hogy „Kecskemét felelős vezetését polgármesteri minőségben Várady József pincér... vállalta el.”

³⁹ Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975. 50-51.

hőmérsékleti korlátozást, azt széntolvajnak titulálták és bűncselekményként értelmezték. Hanyag döntései miatt hamar megvonták tőle a bizalmat, s helyét december 17-én Tóth László vette át, akinek személyében már egy jóval megbízhatóbb és szakértő vezető került a város élére.

Tóth László 1895-ben született Kecskeméten. Harcolt az orosz fronton, volt a Kecskeméti Nemzeti Bizottság titkára, szerkesztette a Magyar Alföld című szocialista lapot. Visszaemlékezésében elmondta, hogy 1944-ben ő és Molnár Erik megtagadták a kiürítési parancsot, s a Tisza felé indultak, de az első szovjet katonákkal való találkozáskor azonnal visszamentek Kecskemétre. Október 31-én a parancsnoksággal való első hivatalos találkozón az oroszokkal szövetséget kötöttek. November 2-án már értesítették Dondé őrnagyot, hogy a lakosság egy része a közeli tanyákon, szőlőkben rejtőzik, míg másik részük a Duna mentén várakozik. Az oroszok – elmondása szerint - nem értették, miért menekült el a város lakossága, de a polgármester tájékoztatást adott arról, hogy az emberek bizonytalanságot és félelmet éreztek velük szemben, melyet a nácik szovjetellenes propagandája erősített. Elhitették velük, hogy a városból nem maradt semmi, a szovjetek teljesen lebombázták, s az életnek sincs már nyoma. „*Öreg fa árnyékében elférnek annyian, ahányan itt maradtunk.*”⁴⁰ Tóth László tanácsot kért Dondé őrnagytól, miként hívja vissza a riadt lakosokat, aki csupán annyit mondott, „*húzzák meg, barátaink, a harangokat!*”⁴¹ Jelezve ezzel azt, hogy a veszély elmúlt. Ennek következtében a közeli tanyákon bujkálók egy része visszatért. Ettől függetlenül továbbra sem volt túl nagy a város lakosságszáma, ami több szempontból is problémát jelentett. Egyrészt azért, mert olyan személyekből is hiány volt, mint orvosok, gyógyszerészek, köztisztviselők, iparosok, kereskedők és sorolhatnám, akik nélkül a hatékony városi élet újbóli megindítása lehetetlen volt. Talán legkiemeltebben az egészségügyben jelentett ez óriási nehézséget, hisz a városban lévő 3-4 orvos kellett mindenkit ellásson úgy, hogy az eszközök sem voltak meg hozzá. Mellettük pedig nagy hátrányt jelentett a kereskedelmi szféra élén álló zsidók hiánya, akiket a szovjetek bevonulása előtt először a Téglagyárban gyűjtöttek össze, majd deportáltak. Továbbá gondot jelentett az is, hogy számos épület, lakóház tulajdonosa nem tért vissza, így azokat a szovjetek kisajátították, vagy kifosztották. A polgármester próbált ez ellen intézkedéseket tenni, de vajmi keveset ért el vele, s tulajdonképpen nem volt olyan, aki határozottan szembeszállt volna a megszálló oroszokkal. A lakáshivatal vezetőjének 1945. január 19-i jelentéséből kiderül, hogy a november 30-án tartott összeírás szerint 805 ház volt üresen, ebből 35 lakhatatlan állapotban, 235-be pedig a szovjetek költöztek be. Továbbá leírja, hogy a lakosságból mintegy 30 ezer ember továbbra is távol van, így nagy a „lakásbőség”.⁴² Még ennél is beszédesebb talán a Kecskeméti Hírlap felhívása december 6-ról: „*a város vezetősége figyelmezteti a menekülteket, hogy csak a visszatérők menthetik meg otthonukat.*”⁴³

Nem kívánok a helyi átszervezett és újra felépített közigazgatási struktúrába részletebben belemenni, inkább csak néhány momentumot közölnék. A polgármesteri hivatal már november 3-án megkezdte működését három fővel.⁴⁴ Ezt követően a Polgárőrség megszervezése következett, Imre Gábor vezetésével. Ugyanezen a napon felállították a Közmunkahivatalt. Az emberhiány miatt a hivatalnoki réteg foghíjas volt, így központosított közigazgatást szerveztek, s a 10 kerület élére kerületvezetőket jelöltek ki. Az ő feladatuk többek közt a minden nap 12 óráig kötelezően leadott körzeti jelentések voltak. Ezt azért

⁴⁰ Welther Dániel: A felszabadítás előestéje Kecskeméten. H. n., Kecskemét, 1965. 26.

⁴¹ Uo. 27.

⁴² Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 167-168.

⁴³ A felszabadult Kecskemét 1944-1945-ben. Szerk. Bozóki József – Bálintné Mikes Katalin. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét, 1984. 9.

⁴⁴ Ez a három fő: Fazekas Lajos, dr. Tornyai László és dr. Donászy Jenő.

emelem ki, mert, ahogy korábban említettem, ezek elsőrangú források az 1944-1945-ös eseményeket illetően. A 10 vezető ügyvitelének megszervezésében meghatározták a reggel 8-tól délután 5-ig tartandó munkaidőt, „szolgálatot”, továbbá, hogy minden reggel 7 órára 50 munkás legyen a városháza udvarán (nők és férfiak vegyesen) előállítva, ugyanakkor minden kerület állítson oda 10-12 éves gyermekeket küldöncszolgálat céljára, illetve, hogy minden 10 házra jelöljenek ki egy gondnokot, minden utcára pedig utcaparancsnokot.⁴⁵ Decemberben tovább bővült a körzetvezetők feladatköre, ugyanis onnantól már az iparosműhelyekről, üzletek nyitásáról, közmunkáról/közmunkásokról is ők rendelkeztek.⁴⁶

A németek kiűzésük után sem adták fel a harcot. November 16-án Kecskemétet légi bombázás érte, aminek következtében számos épületet elpusztítottak. Négy napra rá Kósa Ferenc, a bombázott V. kerület körzetvezetője azt a jelentést adta a polgármester felé, hogy aznap kezdték meg a pusztítások nyomainak eltakarítását, elsősorban a főbb útvonalakon, illetve beszámol arról, hogy a Mátyás utca 5. számánál egy nagyméretű bomba fúródott a talajba, s kérte a polgármestert, hogy kérjen a Vörös Hadsereg-től szakembert a veszély elhárítására. Emellett beszámoltak arról, hogy több mint 500 épületet pusztítottak el a bombázások során.⁴⁷

V. A szovjet katonák berendezkedése és a társadalmat ért atrocitások

Miután a város területén és közvetlen környezetében véget értek a harcok, a szovjet katonák egyre erőteljesebb agressziót alkalmaztak a helyi népesség ellen. Nem tartott tehát sokáig a béke és a nyugalom időszaka, mivel már pár héttel megszállásukat követően érkeztek az első körzetvezetői jelentések, amik a lakosság ellen elkövetett erőszakos cselekedetéről számoltak be. Ezek a jelentések – melyek kapcsán korábban megemlítettem, hogy minden nap délig el kellett küldeni a polgármester számára – a legfontosabb forrásnak számítanak e témát illetően. Az első ilyen jelentések már a novemberi hónapból származnak, s ezek már arról tesznek tanúbizonyságot, hogy számtalan erőszakos cselekedet történt. Nők tömegeit erőszakolták meg, férfiak százait verték meg, s számtalan épületet, üzletet, lakóházat fosztottak ki és romboltak le. A katonák folyamatosan elhordtak mindent, még a lakások leghasztalanabb bútorait is. Ami a helyzetet tovább bonyolította, hogy a fosztogatások nem is csak kifejezetten az oroszok cselekedetei voltak, hanem a kevés visszajött lakosság is sokszor erre vetemedett. Egy időben már odáig fajult a dolog, hogy a rablók szovjet katonai egyenruhákat beszerelve és abba beöltözve vitték véghez büntetteiket. Faragó László, az I. kerület vezetője november 22-én arról számol be, hogy „*a nemi erőszakoskodások kerületemben még mindig tartanak... A városba újonnan érkező megszálló csapatok a lakások ablakait bezúzzák.*” November 27-én újból ezt jelenti: „*... a házak fosztogatása, valamint a lakosság háborgatása különösen a mai éjszakán nagy méreteket öltött...*”⁴⁸ Volt olyan nap, amikor munkást sem tudtak a hivatalban előállítani, mert a körzetből mindet elvitték az oroszok. Még arra is a helyi lakosságot vették igénybe, hogy lakásaikat kitakarítsák velük. A források azt bizonyítják, hogy a szovjet katonák válogatás nélkül fogták be az embereket munkaszolgálatra, amivel a város működésének újraindítását szinte teljesen ellehetetlenítették. Emellett semmilyen fizetséget nem adtak, legjobb esetben is csak némi élelmiszerért dolgoztattak. Gyakorlatilag, a város lakossága ingyen robotmunkát végzett az oroszoknak, akik „cserébe” éjjel-nappal zaklatták őket. A város tisztségviselői, a

⁴⁵ Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975. 9-10.

⁴⁶ Rigó Róbert: Kecskemét szovjet megszállása. Forrás 4. (2005) 100.

⁴⁷ Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975. 12.

⁴⁸ Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 86-91.

körzetvezetők, a kerületi irodák dolgozói minél előbb próbáltak orosz igazolványhoz jutni, hogy elkerüljék a munkaszolgálatot, ám ez nem mindig bizonyult jó taktikának, hisz sokszor ettől függetlenül is elvitték őket. A tisztviselők is fizetség nélkül végezték a dolgukat. A későbbiekben az emberek úgy próbálták a robot alól kivonni magukat, hogy illegálisan szereztek orvos segítségével munkaképtelenséget bizonyító igazolványokat.⁴⁹ A helyzetet már Várady József is elkeresetőnek látta, s úgy fogalmazta meg: „*túl sok a gazdátlan bor, élelmiszerhiány, fizetség nélküli munka, nyitott üzletek, nyitott lakások, anarchiára hajló a hangulat...*”⁵⁰ Kovács Bálint visszaemlékezésében azt írta, „*a kiürítés kapcsán ott maradtak a tanyák az őszi betakarítás után. 1944-ben jó termés volt. Sok tanyán ott volt a sok gyümölcs, de maradtak állatok is. Azonban, ami a legnagyobb baj volt, a sok bor. A nyári harcokban elcsigázott és kiéhezett katonaság látva a bőséget, enni és inni kezdett.*”⁵¹ A ferences rendház háztörténetében is megjegyezték 1945 januárjában, hogy „*Budapest előtt még áll a harc, óriási hadsereget vontak össze a Duna–Tisza közén, az egyik orosz vezénylő tábornok állítólag azt mondta, ha Kecskemét vidékén nem találnak annyi bort, már rég elfoglalták volna Budapestet.*”⁵²

Míg a jelentések ezekről a tettekről adnak egyértelmű igazolást, addig az általam már említett három dokumentumgyűjteményben alig-alig szerepel ilyen irat. Ennek okai persze egyértelműek, hisz a szovjet típusú rendszer időszakában sosem írhatták volna meg őket. Egy-két dokumentum azonban mégis van, melyek sejtetik a helyzet súlyosságát. Például ilyen Kósa Ferenc, az V. kerület vezetőjének 1944. november 20-i jelentése, melyben arról panaszkodik, hogy csak az előző napon kapta meg orosz igazolványát, addig mindennap elhurcolták közmunkára, így hivatását nem tudta betölteni.⁵³ Baranyi István december 9-én jelenti a polgármesternek, hogy a villamosmű a munkálatokat november 14-én megkezdte, ám a dolgozók azóta sem kaptak fizetést.⁵⁴ Az 1945. február 22-i rendkívüli bizottsági ülésen szó esik arról, hogy a város tanyáin lévő élelmiszerkészlet, főként a búza és a borkészlet szinte teljesen elfogyott. Ezen kívül beszámol arról, hogy meglehetősen gyors ütemben növekszik a városban állomásozó, vagy azon keresztül haladó szovjetek száma, ami Kecskemét számára hatalmas megterhelést és erejét meghaladó megpróbáltatást jelent.⁵⁵ Ezt bizonyítja egy 1945. áprilisi polgármesteri kísérőlevél is, amiben Tóth László 40 ezer szovjet katona jelenlétéről számol be, a még akkor is csak nagyjából 60 ezres lakosságú Kecskeméten.⁵⁶ Illetve ilyen még a fentebb említett Várady József helyzetjelentése is a katonai parancsnokság felé. Igen nagy paradoxon az, hogy ezen körülmények közt az 1945. február 11-i, főispán beiktató közgyűlésen Márkus Ferenc, a város új főispánja azt nyilatkozta, „*..... az orosz hadsereg, amely hazánk földjén tartózkodik, a német fasiszta fenevadak teljes megsemmisítését tűzte ki célul... az orosz hadsereget mindenben támogatni kell. Ne sajnálja közönségünk, ha az utolsó párnát is kell odaadni, mert mi még szerzünk párnát, csak szabadság legyen...*” Ugyanekkor Kovács Jenő felszólalásában pedig azt mondta, „*mutassunk szeretet az orosz katonaság iránt. Nem kérnek azok tőlünk mást, csak szeretetet. Jelzem egy esettel: az első hetekben tört magyarsággal megszólít egy fiatal orosz katona. Csodálkoztam, hogy magyarul beszél. Azt*

⁴⁹ Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 122.

⁵⁰ Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975. 47.

⁵¹ Kovács Bálint: A kecskeméti szolgálat évei 1942-1957. Emmaus Kiadó, Kecskemét, 2006. 36.

⁵² Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 87-88.

⁵³ Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975. 12.

⁵⁴ Uo. 40.

⁵⁵ Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 224-228.

⁵⁶ Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971. 278.

mondja nekem: add ide az órát. Megkérdeztem tőle: te el akarod venni tőlem, szegény proletártól az órát? Miért haragszol – kérdezte ő – hogy ezt kívánom tőled? Lásd, a hazám romokban hever, az apám – aki magyar ember volt – német brigantik meggyilkolták, az anyámat és testvéreimet megbecstelenítették, s én nem kívánok mást, csak az órát. Az életemet meghagyom.”⁵⁷

A helyzet a későbbiekben sem javult. A források szerint a téli hónapokban volt egy kissé nyugodtabb időszak, de azt követően újra kezdődtek a szüntelen atrocitások. Az 1945-ös évben már egyre nagyobb számban állomásoztak a városban az oroszok. Az elhúzódó budapesti harcok miatt újra és újra átszelték Kecskemét városát, s kilenc katonai kórházat állítottak fel, amikben az ellátás a kevés számú kecskeméti orvosra hárult. Mivel a lakosság állandó jelleggel az oroszoknak volt kénytelen dolgozni, így az életüket meghatározó mezőgazdaság teljesen elhanyagolódott. Emiatt 1945-re súlyos élelmiszerhiány alakult ki. A tanyákon kint maradt, illetve odatelepült lakosok is csak kis ideig voltak biztonságosabb helyzetben, a későbbiekben viszont a szovjetek ott is garázdálkodni kezdtek. Ha valamit meg is termeltek a tanyán élők, azt a katonák egyből elvették, így a helyzet egyre kaotikusabbá és elkeserítőbbé vált. Tóth László tanácsalanságában 1945. március 8-án levelet küldött a miniszterelnöknek, amelyben összefoglalta a város elszomorító helyzetét, és segítséget kért. Ebben ezt írja: *„Kecskeméten a külső körzetekben a fosztogatások megállították az életet. A katonák az egyes háztól minden állatot, minden élelmiszert és minden terményt elvisznek; sok helyen szétszedik a házakat is, eltüzelik az ajtókat, ablakokat, iskolaszereket. A helyzet rendkívül súlyos. Azonnali segítséget kérünk, mert a tanyákról semmi élelmiszert a városba küldeni nem tudnak, a kórházak részére sem... Ilyen körülmények között a város vezetősége nem tud felelősséget vállalni a következményekért.”⁵⁸* Jól kiérződik belőle az eluralkodó pánik hangulata. Emellett arról is beszámol, hogy a katonai kórházak felszereléseit, mely a várostól származik, az oroszok továbbhaladásukkor magukkal viszik. Ugyanitt elmondja, hogy a lakosságnak nincs mit enni, valamikor napokig még kenyérhez sem jutnak hozzá. Az emberek az erőszakolások és agresszió ellen egyszerre 10-20-an költöznek össze a tanyákon, saját maguk megvédésének érdekében. A helyzet valóban katasztrofális volt, s talán a legnehezebb az egészben, a tehetetlenség volt. A polgármester azt remélte, megállítják a szovjetek garázdálkodását, ám a segítség nem érkezett meg.

Mindez Németország kapitulálása és a háború tényleges végét követően is folytatódott. Ekkor a lakosság megpróbált a város belterületeire menekülni, hisz a kintebbre eső részeken még jobban ki voltak téve az erőszakos cselekedeteknek. Súlyos tény volt, hogy a harcnak és a háborúnak hiába lett vége, az oroszok továbbra is zaklatták a lakosságot. Sőt, ez folytatódott gyakorlatilag az egész év folyamán, hiszen még az 1945. decemberi jelentések is arról számolnak be, hogy *„Kecskemét... helyzete súlyosabb, mint valaha volt. 1944. október 31-én foglalták el városunkat és azóta szinte szünet nélkül tart a legsúlyosabb megszállás. Testben és lélekben megfáradva, szinte már nem is reméljük, hogy ennek valaha vége lesz. Jelenleg mintegy 35.000 orosz katona van a városban állandóan...”⁵⁹* Mindez egyértelműen jelzi, hogy a közbiztonság még 1945 legvégére sem kezdett javulni. A városi gazdasági ügyosztálya által írt 1945. november 8-i jelentés úgy vélem, jól összefoglalja a lényegét: *„nincs Pest-vármegyében még egy város, mely oly áldozatokat hozott volna az Orosz hadsereg ellátása érdekében, mint Kecskemét”.⁶⁰*

VI. Összegzés

⁵⁷ BKML, XV. 6. 144. IV. 12 – 145. II. 22. Közgyűlési jegyzőkönyvek

⁵⁸ BKML IV., 1910/c. 8487/1945.

⁵⁹ Rigó Róbert: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, Pécs, PTE BTK, 2011. 100-101.

⁶⁰ BKMÖL, XVII/46. 671/1945.

Tanulmányom során megpróbáltam bemutatni, miként élte meg Kecskemét város társadalma 1944-1945 folyamán a megszállást követő újbóli megszállást. A korszakról kevés a szakirodalom, a forrás viszont annál több, amikhez jó alapot nyújtanak a különböző anyagokból összeállított dokumentumgyűjtemények, melyeket az írás első részében mutattam be. Természetesen ezek tanulmányozását csakis olyan szemmel tekinthetjük, hogy mögé gondoljuk, vajon mik azok az iratok, amiket nem közöltek, vajon melyek mutatják be a város egyre elkeserítőbbé vált helyzetét. Hol lelhetők fel benne – kissé rejtetten – olyan dokumentumok, melyek nem egyértelműsítve, hanem kissé rejtve, a sorok közé olvasva érzékeltetik a korabeli válságot. Céлом nem az volt, hogy nagy ívű kutatás keretében tárjam fel a még mindig nem teljesen megismert éveket, hanem, hogy átfogó képet adjak Kecskemétnek talán kevésbé ismert mélypontját illetően.

A második világháború során megszálló németek, a kiürítés, majd az oroszok a várost éveken át megnyomorították, s megakadályozták, hogy a háborús károkból újra felépítkezzenek. Sok idő kellett, míg Kecskemét újra feltámadott, de sikerült neki. Ma már dinamikusan fejlődő megyeszékhely, melynek egykori szovjet borzalmaira már csak a város különböző részein megmaradt nyomasztó hangulatú katonai laktanyák emlékeztetnek. Régebben, főleg kisebb gyermekként sokat gondolkoztam azon, minek őrizgetik ezeket a kicsit sem szép látványt nyújtó épületeket. Most azt gondolom, hogy jó, hogy ott állnak, mert egyszerre őrzik ezeknek a szomorú éveknek és annak emlékét, hogy a legsúlyosabb mélypontból is van kiút. Volt idő, amikor maguk a lakosok sem remélték, hogy valaha vége lesz ezeknek a megpróbáltatásoknak. De vége lett, a város feltámadott, hisz Kecskemétet sem mélység, sem magasság, sem német, sem orosz nem rettentí.

1. A felszabadult Kecskemét 1944-1945-ben. Szerk. Bozóki József – Bálintné Mikes Katalin. Kecskemét Városi Tanács, Kecskemét, 1984.
2. BKML, IV. 1910/c. Kecskemét város körzetvezetőinek iratai 1944-1947.
3. BKML, M3/1. Kecskeméti Lapok számai.
4. BKML, XV. 6. 144. IV. 12 – 145. II. 22. Közgyűlési jegyzőkönyvek.
5. BKML, XVII/46. A Kecskeméti Nemzeti Bizottság iratai.
6. Dokumentumok Kecskemét történetéből, I. 1944-1945. Szerk. Iványosi-Szabó Tibor. Kecskemét Város Tanácsa, Kecskemét 1975.
7. *Föglein Gizella*: A Magyar Népi Demokrácia születésnapja. In: A felszabadulás utáni történetünkről I. Szerk. Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 31-36.
8. Így kezdődött. Dokumentumok Bács-Kiskun megye történetéből, 1944-1945. Szerk. Bálintné Mikes Katalin – Szabó Sándor. Bács-Kiskun megyei Tanács, Kecskemét, 1971.
9. Jeles személyek adattára, <http://www.bacstudastar.hu/>, 2015. október 17.
10. *Kálmán Peregrin*: Felemelem szavam... Emlékezés Károlyi Bernát ferences szerzetesre. Magyar Nemzet Online, <http://www.mno.hu/portal/67637>, 2015. október 20.
11. *Korom Mihály*: Az új, a népi demokratikus államrendszer kialakulása. In: A felszabadulás utáni történetünkről I. Szerk. Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 9-30.
12. *Kovács Bálint*: A kecskeméti szolgálat évei 1942-1957. Emmaus Kiadó, Kecskemét, 2006.
13. *Márkus István*: Nagykörös. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1979.
14. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. Borovszky Samu. Országos Monográfiai Társulat, Bp., 1910.
15. *Rainer M. János*: Magyarország a Szovjetunió árnyékában. Előadás a III. Országos Jelenkor-történeti Konferencián, Debrecen, 2000. augusztus 29–31.
16. *Rigó Róbert*: A Kecskeméti Népbíróság néhány ügye. Forrás 2. (2010). 60-77.
17. *Rigó Róbert*: A német megszállás, a front átvonulása és az azt követő időszak Kecskeméten. Interjú Kovács Bálint református lelkésszel. Forrás 41. (2009: 6. sz.) 22-37.
18. *Rigó Róbert*: Elitváltás Kecskeméten (1938-1948), Bölcsészdoktori értekezés, PTE BTK, Pécs, 2011.
19. *Rigó Róbert*: Kecskemét szovjet megszállása. Forrás 4. (2005)
20. *Rigó Róbert*: Társadalmi változások Kecskeméten a népszámlálási adatok alapján (1930-2001). Forrás 12. (2005).
21. *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Bp., 2001.
22. *Somlyai Magda*: Újrasarjad az ország élete. In: A felszabadulás utáni történetünkről I. Szerk. Balogh Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987. 145-153.
23. *Tóth László*: Bács-Kiskun megyei utak. KPM Kecskeméti Közüti Igazgatóság, 1977.
24. Törvények: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5448>, 2015. szeptember 28.
25. *Welther Dániel*: A felszabadítás előestéje Kecskeméten. H. n., Kecskemét, 1965.

